

XX ԴԱՐԻ ՓԱՐԻԶԸ ԻՐԱՆԱԿԱՆ ՎՏԱՐԱՆԴԻ ԳՐՈՂԻ ԿՅԱՆՔՈՒՄ

Լիլիթ Սաֆրաստյան¹

DOI 10.46991/jos.2024.25.1.016

Քաղաքն անընդհատ շարժման մեջ գտնվող դինամիկ համակարգ է։ Քաղաքը՝ որպես պատմամշակութային երևույթ, իր արտահայտումն է գտել գեղարվեստական գրականության մեջ։ Դարեր շարունակ աշխարհի բոլոր ստեղծագործողներն իրենց վտարանդիության ճանապարհին տանելով հարազատ քաղաքները իրենց մեջ՝ հայտնագործել են նոր քաղաքներ, որոնք դարձել են ուրախության և դառնության ճակատագրական հանգրվաններ։ Փարիզի կերպարը ամերիկյան և ռուս գրականության մեջ ի հայտ եկավ 1920–1930-ական թվականներին։ Իրենց ստեղծագործություններում վտարանդի գրողները ներկայացրեցին քաղաքի ազգային բնութագիրը, քաղաքային միջավայրը, կյանքի ոճը, ինչպես նաև քաղաքի «ոգին»։ Պարսիկ վտարանդի ստեղծագործողների գրական մտորումներում Փարիզը զրկվում է գեղարվեստականությունից, քաղաքը հանդես է գալիս սփյուռքում ներգաղթյալների ցավի և օտարության փորձառության աշխարհագրական վավերագիր։

Բանալի բառեր։ Փարիզ, մշակութաբանություն, քաղաք, գեղարվեստական գրականություն, Իրան, Սփյուռք, վտարանդիություն, փորձառություն, օտարություն։

¹ Լիլիթ Սաֆրաստյանը ԵՊՀ թուրքագիտության ամբիոնի դոցենտ է, բանասիրական գիտությունների թեկնածու, էլ. փոստի հասցե՝ lilit.safrastyan@ysu.am, ORCID 0009-0008-0307-6752:

Դեզերումի ճամփաներին,
նա կտանի Քաղաքը իր մեջ
Նա, ինքը՝ Քաղաքը կդառնա²:

Գրականության մեջ քաղաքը ներկայացվում է որպես մշակութաբանական և իմացաբանական միջավայր, որի պատմաքաղաքակրթական դիմագիծը հաճախ ձևավորվում է այլաբանության և փոխաբերության գրական հնարքների օգնությամբ: Գրական տեքստերում քաղաքի պատկերը հանդես է գալիս որպես իմաստակերպված իրականություն: 19-րդ և 20-րդ դարերի գրականության մեջ ստեղծվեց քաղաքի երկու հակադիր կերպար՝ հումանիստական և հակահումանիստական՝ օտարված քաղաքներ: 1985 թ. բելգիացի պոետ Է. Վերհարնը հրատարակեց «Քաղաք-ծովահրեշ» վեպը, որտեղ ներկայացվում էր եվրոպական քաղաքների սարսափ կերպարը, որոնք ծովահրեշների նման դեպի անդունդ էին տանում քաղաքաբնակներին: 1913 թ. լույս տեսավ Ա. Բելիի «Պետերբուրգ» վեպը, որտեղ նկարագրվում էր Պետերբուրգի՝ հյուսիսային Վենետիկի վանող կերպարը³:

«Կորած իդեերի քաղաք» Նյու Յորքի հակահումանիստական կերպարը վառ ընդգծված է Ս. Ֆիջերալդի, Դոս Պասոսի, Հ. Միլլերի, Թ. Դրայզերի արձակում: Մ. Գորկու բնորոշմամբ. «Նյու Յորքը դեղին սատանայի քաղաք է», իսկ Բելիի, Բուլգակովի, Տոլստոյի, Յամպոլսկու բնորոշմամբ՝ Մոսկվան հանդես է գալիս որպես «սարսափազդու, չար պառավ»⁴: Բալզակը ներկայացնում է Փարիզը որպես սոցիալական օրգանիզմ. «Փարիզը կատարյալ հրեշ է, նրա տանիքները նման են գիտությամբ և տաղանդներով բեռնված գլուխների...»⁵:

² Հայկական արմատներով լեհ պոետ Զբիգնև Հերբերտ (1924–1998), «Հաղորդում պաշարված քաղաքից»:

³ Набилкина Л., Образ города в мировой литературе. Теория и практика общественного развития. N 3, 2014, с. 219–222.

⁴ Там же, с. 219–222.

⁵ Анциферов Н., Проблемы урбанизма в русской художественной литературе: опыт построения идеи города Петербурга у Достоевского на основе анализа литературных традиций. М., 2009, с. 74–75.

Լեհ հետազոտող Բ. Ժիլկոն իր «Քաղաքի ընթերցումներ» աշխատության մեջ գրում է, որ քաղաքի «ոգին» ի հայտ է գալիս, նախ և առաջ, սիմվոլների միջավայրում, օրինակ. այն քաղաքները, որոնք կառուցված են բլուրների վրա և մոտ են երկնքին՝ սուրբ են համարվում, իսկ, ահա ծովափնյա քաղաքները ունեն սահմանայնություն և կործանման վտանգ, այդ իսկ պատճառով քաղաքի լեգենդներում և միֆերում ի հայտ է գալիս «*memento mori*» մոտիվը⁶:

Քաղաքի գեղարվեստական կերպարի մեջ կարևոր նշանակություն է ձեռք բերում միֆապոետիկ տեղանվանաբանությունը: 1972 թ. լույս ընծայված Իտալո Կալվինոյի «Անտես քաղաքներ» պոստմոդերնիստական վեպում, գլխավոր հերոսներ Մարկո Պոլոյի և Խուրիլայ խանի միջև ընթացող երկխոսությունն է, կյանքի, հիշողության, մահվան, մարդկային փորձառության թեմաներով: Այդ երկխոսության առանցքը կանանց անուններ կրող 55 քաղաքներն են, որոնցից յուրաքանչյուր հինգը սահմանվում է մեկ գաղափարի շուրջ.

Քաղաքներ և հիշողություն

Քաղաքներ և ցանկություն

Քաղաքներ և նշաններ

Առևտրական քաղաքներ

Քաղաքներ և աչքեր

Քաղաքներ և անուններ

Քաղաքներ և Մեռյալներ

Քաղաքներ և երկինքը

Շարունակական քաղաքներ

*Թաքնված քաղաքներ*⁷

Հաճախ քաղաքի կամ քաղաքային նկարագրությունների պոետիկայի մեջ քաղաքը ինքնին դառնում է գլխավոր հերոս: Ժ. Ամպերի «La

⁶ Шуклин В., Поэтика города. Морфология поэтосферы. Альманах теории и истории науки. N 7, 2013, с. 317–318.

⁷ Calvino I., Invisible Cities, Boston, Classics, 1978.

Gre'ce Rome et Dante» (Paris 1850) աշխատության մեջ առաջ է քաշվում 19-րդ դարի ուրբանիստական խնդիրներին, մասնավորապես Հռոմին բնորոշ հետևյալ հայեցակարգը. «Քաղաքը իրենից գաղտնիք ներկայացնող յուրահատուկ անհատականություն է, որին ի գորու են բացահայտել բացարձակ լուսավորյալները, «նվիրյալները», իսկ այլոց համար՝ դա անհասանելի գաղտնիք է»⁸:

20-րդ դարում տպագրվեցին հիմնարար աշխատություններ, որոնք դիտարկեցին քաղաքը, որպես խնդիր, գեղարվեստական գրականության մեջ. Հարկ է հիշատակել Յացևիչի «Պուշկինյան Պետերբուրգը», Ն. Անցիֆերովի «Դոստոևսկու Պետերբուրգը», Բ. Չենսելորի «Չարլզ Դիկենսի Լոնդոնը», Դ. Դելաֆարժի և Ն. Ստեվենսոնի ներկայացրած «Բողերի, Ռեմբոյի, Հյուգոյի, Ֆլոբերի, Ջոյսի, Գոթիեյի, և, մասնավորապես Բալզակի Փարիզը»:

Քաղաքը, որպես տեքստ. Փարիզ

Քաղաքը կարող է դիտարկվել որպես ֆիզիկական մանիֆեստ, կամ հայելի, որը արտացոլում է իր մեջ ողջ մշակութային բազմազանությունը: Արտագաղթի ներկա դարափուլում գործածության մեջ է դրվում «diasporic urbanism» եզրույթը, որը իր հետ բերում է համաշխարհային քաղաքների նոր՝ «global cities», «multicultural cities» բնութագիրը: Դարեր շարունակ աշխարհի բոլոր ստեղծագործողները իրենց վտարանդիության ճանապարհին տանելով հարազատ քաղաքներն իրենց մեջ հայտնագործել են նոր քաղաքներ, որոնք դարձել են ուրախության և դառնության ճակատագրական հանգրվաններ:

Ս. Ռուշին նշում է, որ «Շատ արտագաղթողների նման, շատերի նման, որոնք կորցրել են իրենց քաղաքը, նա գտավ այն իր ճամպուկում հին, բարակ արկղի մեջ փաթեթավորված: Կունդերայի՝ Պրահան, Ջոյսի՝ Դուբլինը, Գրասի՝ Դանգիգը. վտարանդիները, փախստական-

⁸ Анциферов Н., Указ. соч., с. 13–14.

ները, գաղթականները քարշ են տվել բազում քաղաքներ իրենց քնապարկերում այս թափառական դարի մեջ»⁹:

Փարիզը միշտ եղել է ու կմնա «կաստալյան աղբյուր»¹⁰, «մշակութային Մեքքա» օտարազգի արվեստագետների և ստեղծագործողների համար: «Փարիզը քաղաք չէ: Փարիզը կերպար է, նշան, Ֆրանսիայի սիմվոլը, նրա այսօրը և վաղը: Նրա պատմության, աշխարհագրության և գաղտնի էության դեմքը:»¹¹ Յուրաքանչյուր ստեղծագործող իր ներաշխարհում կերպարում է իր մասնավոր Փարիզը. Բալզակի համար այն «կորած իդձերի» քաղաք է, Ֆ. Սագանի համար՝ «քաղաք, որը երբեք չի քնում»:

Ինչպես նշում է գրող, գրականագետ Ն. Բերբերովան. «Փարիզը պետք չի դիտարկել որպես տեղանք, այլ հարկ է ընկալել որպես նշանային մի ընդհանրություն, անհնար է ապրել Փարիզում, և անտեսել նրան, թաքնվել, միննույն է նա ներս կխուժի տուն, սենյակ, մեր մեջ, կսկսի փոխել մեզ, կստիպի մեզ հասունանալ, կծերացնի մեզ, կխեղի կամ կվեհացնի, միգուցե, նաև կսպանի»¹²: Շատ գրականագետների կարծիքով *գրական Փարիզի* կայացման համար նշանակալից պատմափուլ է 1920-1930-ականները: Վերոնշյալ ժամանակների Փարիզը միայն ընթացող իրադարձությունների ֆոն չէր, այլ առանձին գործող անձ, իր բնավորությամբ, իր կամքով և իր ճակատագրով:

1920-1930-ականների Փարիզը ամերիկյան «կորած սերնդի» (Գ. Սթայն, Ֆ. Ս. Ֆիցջերալդ, Է. Հեմինգուեյ, Հ. Միլլեր, Է. Փաունդ, Շ. Անդերսոն) ուներ երկակի՝ ցավի և ուրախության զգացողություն: Առավել ուշագրավ է այս շրջանի գեղարվեստական գրականությունը,

⁹ Rushdie S., *Imaginary Homelands: Essays and Criticism 1981-1991*, London, 1991, p. 277.

¹⁰ Ըստ հին հունական լեգենդի՝ Կաստալյան աղբյուրը գտնվում է Դելֆիի մոտ՝ Պառնաս լեռան լանջին: Աղբյուրի ջուրը անտիկ երաժիշտներին և գրողներին պարգևել է ստեղծագործական ներշնչանք:

¹¹ Беспалова Е., *Париж глазами эмигрантов. Мировая литература на перекрестье культур и цивилизаций*. N 1-2 (17-18), 2017, с. 28.

¹² Там же, с. 28-29.

որը իր մեջ հավաքում և ամբողջականացնում է Փարիզի հեմինգուեյական խճանկարը:

Մոնպարնաս 17 հասցեում գտնվող փարիզյան «La Closerie des Lilas» սրճարանը համարվում է մշակութային Մեքքա բոլոր այն արվեստագետների, մտավորականների ու ստեղծագործողների համար, որոնք գեթ մեկ անգամ եղել են Փարիզում: Տարբեր տարիներին փարիզյան այս գողտրիկ վայրը սիրելի է եղել Ֆ. Ս. Ֆիցջերալդի, Օ. Ուայլդի, Է. Ջոլայի, Պ. Պիկասոյի, Պ. Մեզանի, Ա. Մոդիլիանիի և այլոց համար: Փարիզի մասին հուշերը հենց այս սրճարանում է հավերժացրել ամերիկացի գրող Է. Հեմինգուեյը: Գրողի գրական Փարիզը ուներ ինքնատիպ դիմանկար: Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո և կյանքի վերջում Հեմինգուեյը վերադարձել է Փարիզ: Ընդհանրացնելով հուշերը իր սիրելի քաղաքի մասին, նա գրել է. «Փարիզը երբեք չի լինի այնպիսին, ինչպիսին նախկինում էր, չնայած նա միշտ մնացել է Փարիզ, իսկ դու փոխվել ես նրա հետ միասին...»¹³:

Հեմինգուեյի մեկ այլ հայտնի ասույթ. «տոն, որը միշտ քեզ հետ է» դարձել է 1956 թ. հրատարակված հուշագրության խորագիրը: «Եթե երիտասարդ տարիքում քեզ բախտ է վիճակվել բնակվել Փարիզում, ապա, ուր էլ որ լինես, մինչև քո կյանքի ավարտը, այն կմնա քեզ հետ, քանզի Փարիզը տոն է, որը միշտ քեզ հետ է»¹⁴: Հեմինգուեյը իր վերջին կնոջ՝ Մերիի հետ, լինելով Փարիզում, իջևանում է «Ռից» հյուրանոցում: Այնտեղ անվանի գրողին են վերադարձնում նկուղում ավելի քան 30 տարի պահպանված իր ճամպրուկը, որի մեջ եղած հուշագրությունը հետմահու տպագրվելով՝ ստանում է «Տոն է, որը միշտ քեզ հետ է» խորագիրը: Հարկ է նշել, որ փարիզյան տեքստը Հեմինգուեյի կյանքում ձևավորվել է դեռևս «Ֆիեստա. երբ ծագում է արևը» վեպի մեջ:

¹³ Там же, с. 17–31.

¹⁴ Там же.

1920-ականներին Պետերբուրգից և Մոսկվայից հետո ռուսական մշակութային մայրաքաղաք դարձավ Փարիզը: Ռուս ներգաղթյալ մտավորականների Փարիզը այլ կերպ կոչվեց «Ռուսական Փարիզ»¹⁵: Ռուս ներգաղթյալների ստեղծագործական դրսևորումների մեջ մեծ դեր խաղաց գրականությունը: Անվանի գրողների (Բավմոնտ, Մերեժ-կովսկի, Կուպրին, Բունին, Խոդասևիչ, Գազդանով, Տեֆֆի, Գիպիուս, Ցվետանա) համար Փարիզը դարձավ ստեղծագործական մտքի էպիկենտրոն: Ի. Բունինը, առաջին ռուս գրողն է, որին 1933 թ. շնորհվել է Նոբելյան մրցանակ, ավելի քան 30 տարի վտարանդիության մեջ բնակվող Բունինը գրեց հայրենիքի մասին: Բունինի լավագույն գործերը տպագրվել են Ֆրանսիայում:

Փարիզը իրանական վտարանդի ստեղծագործողների մոտորումներում.

Իրիկնամուտին սիրում եմ թափառել

Հեռուներում քաղաքի,

անդին սահմաններից մեր անհույս ազատության:

Ջ. Հերբերտ

Բոլոր վտարանդի ստեղծագործողների և՛ անհատական և՛ գրական կենսագրությունը նման է, և միևնույն ժամանակ՝ խիստ տարբեր: Վտարանդի պոետ Մ. Էմադին նշում է. «Այժմ, ապրելով այլ ծայրահեղությունների սահմաններում, օրինակ, ինչպես կյանքը Ֆինլանդիայում՝ լճերի, կղզիների, ձյան, միայնության և տխրության մեջ, Պրահայում՝ անհավատարիմ, գեղեցիկ կանանց միջավայրում, հետո Մեխիկոյում, որը նման է մետրոպոլիտեն մի հրեշի, ես տեսնում եմ Թեհրանը իմ հայրենաբաղժության լույսերի մեջ: Ես կրում եմ Թեհրանը և այլ քաղաքներ իմ մեջ:»¹⁶:

¹⁵ Биск А., Русский Париж 1906–1908 гг. Воспоминания о Серебряном веке. М., 1993.

¹⁶ The City and the Writer: In Tehran with Mohsen Ehmadi, Words Without Borders, April 17, 2015. <https://www.wordswithoutborders.org/dispatches/article/the-city-and-the-writer-in-tehran-with-mohsen-ehmadi> (մուտքի ամսաթիվ՝ 15.03.2024).

Փարիզը պարսիկ վտարանդի գրողների ստեղծագործություններում դառնում է ինքնահայտնաբերման և ինքնագոհաբերման քաղաք: Գաղափար – իրականություն – կերպար առանցքի շուրջ է հյուսվում գրական Փարիզը, որը դառնում է քաղաք վավերագիր, քաղաք ժամանակագրություն: Փարիզաբնակ երգիչ, երգահան Շ. Գուլիին իր «Աղջիկը Փարիզում» հուշագրության նախաբանում մեջբերում է իսպանացի պոետ Խ. Բերգամինի խոսքերը. «Վտարանդիությունը ամենաահարկու անսխորթությունն է, քանի ծերանում ես, նա այնքան վատթար է դառնում»¹⁷:

XX դարի Փարիզը պարսիկ շատ վտարանդիների համար դարձավ ողբերգական ելակետ, հոգևոր և ֆիզիկական ավարտ: Նրանցից շատերը ոչ միայն հայտնագործեցին այս մեծ քաղաքի ներքին, անողոր ժամանակը, այլ ապրեցին նրա կենսական և անատոմիական իրողություն մեջ:

1925 թ. Եվրոպա մեկնած պարսիկ անվանի գրող, գիտնական Ս. Հեդայատը ճակատագրի աննկատ արահետով հանգրվանում է Փարիզում, որտեղ 1927 թ. իրագործում է ինքնասպանության առաջին փորձը՝ նետվելով Մառն գետը, և փրկվում է ձկնորսական նավակի շնորհիվ: 1930 թ. վերադառնում է Իրան, 1950 թ. դեկտեմբերի 3-ին մեկնում է Փարիզ՝ իր ծանր ու տառապալից դեգերումների վերջին հանգրվանը: Փարիզյան այցի հենց առաջին օրերը պարուրվում են անկայունության և հոռետեսության զգացումով:

Ընկերներից մեկին՝ Աբդուլասեն Էնջավի Շիրազիին, ուղղված նամակում Հեդայատը գրում է. «Ես այստեղ ուրախություն չգտա, մեկուսացել եմ բոլորից, հատկապես իրանցիներից, գումարն էլ վերջանում է, սակայն ինչ հոգ: Ոչ մի գույն այնքան թանձր չէ, որքան սևը»¹⁸:

¹⁷ Guppy Sh., *A Girl in Paris: A Persian Encounter with the West*. New York: Tauris Parke Paperbacks, 2008, p. XV.

¹⁸ Katouzian H., Sadegh Hedayat: *The Life and the Legend of an Iranian Writer*. London, New York: I. B. Tauris & Co, 2002, p. 247.

Փարիզում հեղայության դեգերումների քարտեզագրումը սկսվում է Մոնպարնասի և հաջորդաբար՝ Սուրբ Միքայելի էժանագին հյուրանոց-կացարաններով:

Փարիզում Հեղայաթի միակ ընկերն ու նրա ողբերգական օրերի ակնանատեսն ու ուղեկիցն էր երիտասարդ ուսանող Մուսթաֆա Ֆարգանեն, որն ապրիլի 1-ին, գրողին կատարած հերթական այցի ժամանակ, «Denfert-Rochereau» փողոցի էժանագին հյուրանոցային սենյակի նախաշենին դրված զամբյուղը գտնում է՝ լի ճմրթված թղթերով, որոնց մեջ էին Հեղայաթի մահագուշակ խոհերը. «Ես ինձ հիվանդ եմ զգում, երբ վերցնում եմ գրիչը ձեռքս»¹⁹:

Հեղայաթի հուսալքված, անտարբեր պահվածքի մասին են խոսում նաև հայտնի ֆրանսիացի իրանագետներ, Հեղայաթի և Ջամալ-գադեի մտերիմ ընկեր Պիեռ Մենասը և Հենրի Մասեն: 1951 թ. ապրիլի 4-ին Հեղայաթը ինքնասպանություն է գործում 37 «Rue Chapionnet» հասցեում գտնվող իր վերջին հանգրվանում: Փարիզյան մի մզկիթում սակավաթիվ ընկերների և ծանոթների ներկայությամբ և Հ. Մասեի կարճ մահախոսական ճառով հրաժեշտ են տալիս Իրանի մեծ գավալին, հանճարեղ գրողին՝ դեպի հավերժական կյանք:

Հեղայաթը թաղված է Պեր Լաշեզ 87-ում, շիրմաքարին դաջված է Քոռ բու հիշեցնող պարսկերեն և ֆրանսերեն գրառում: Մահվանից առաջ Հեղայաթի գրած խորհրդավոր էսսեներից մեկն է «Կաֆկայի ուղերձը» (1948), պարսիկ գրականագետների դիտարկմամբ՝ այն եզակի փաստաթուղթ է, որը պատկերացում է տալիս ոչ միայն Կաֆկայի հեղայության ըմբռնումների, ընթերցումների ու թարգմանությունների, այլ նաև վերջինիս՝ արդի պարսկական գրականության տեսլականի մասին²⁰:

¹⁹ Ibid., p. 252.

²⁰ Rahimieh N., Hedayat's translation of Kafka and the logic of Iranian modernity. -Katouzian H., Sadegh Hedayat: His Work and His Wondrous World. New York: Routledge, 2008, pp. 124-136.

Հեղայաթի ինքնասպանության լեգենդը բանավոր ավանդույթի մի մասնիկը չէ, այլ, հակառակը, տարատեսակ տարբերակներ կարելի է գտնել տասնյակ գրքերում, հոդվածներում, հուշերում և հիշատակումներում, որոնք տպագրվել են նրա մահվանից սկսած: Դեռևս 1949 թ. Թեհրանում նա կորցրել էր որևէ հետաքրքրություն կյանքի հանդեպ, սակայն ցանկություն չունեի վերջ տալու սեփական կյանքին, քանզի Թեհրանը համարում էր անարժան մի վայր կամ սիրում էր Փարիզը և ցանկություն ուներ թաղվել հենց այդ քաղաքում:

Կար մեկ այլ տարբերակ. Հեղայաթը չէր ցանկանում կյանքն ավարտին հասցնել Իրանում, քանզի չէր ուզում սեփական դիակով աղտոտել Արիական հայրենիքը²¹: 2009 թ. կինոռեժիսորներ Մ. Շահրնազդարի և Ս. Քալանթարի հեղինակությամբ նկարահանվում է գրողի կյանքի վերջին օրերը լուսաբանող «No 37-ից» ֆիլմը: Իսկ ահա 2004 թ. Սփյուռքում բնակվող կինովարպետ Ղ. Էբրահիմյանը նկարահանում է «Սուրբ և աքսուրդ» կարճամետրաժ ֆիլմը, որը ներկայացվում է Թրիբեկայի կինոփառատոնում: Ֆիլմում հնչում է Գ. Մահլերի «Հինգերորդ սիմֆոնիան»:

Փարիզի ողբերգական բնակիչներից էր նաև իրանական գրականության մեկ այլ անվանի գրող, դրամատուրգ Ղոլամ Հոսեյն Սաեդին²², որը վտարանդիության ու տխուր վախճանի ուղին էր ընտրել: «Վտարանդիությունն ինձ համար վերցրեց բառի ոչ թե «nos» հատվածը, այլ երկրորդ «algia»-ն՝ հեռավորության տենչանք, հեռավորության սեր: Արտիստը սահմանային բնակիչ է, ապրում է իր սեփական լեզվի տանը, իր սեփական ավանդույթների, իր սեփական անցյալի բացար-

²¹ Katouzian H., Sadegh Hedayat: The Life and the Legend of an Iranian Writer. London, New York: I. B. Tauris & Co, 2002, pp. 243–244.

²² 1969 թ. Սաեդիի և Դ. Մեհրոջիի համատեղ գլուխգործոցից՝ «Կովը» հոգեկան իրապաշտական կինոկտավից հետո նրանց համատեղ ստեղծագործական միությունը շարունակվում է մինչև Սաեդիի ողբերգական մահը: Sten Dabashi H., Corpus Anarchicum: Political Protest, Suicidal Violence and the Making of Posthuman Body. London: Palgrave Macmillan, 2012, eBook (PDF), p. 167.

ձակ կուրության մեջ: Բոլոր գրողներն են սիրում տարօրինակ հեռավորությունը: Կյանք մահից հետո, լինելով վերջինիս ծայրահեղ ձևը՝ մենք հորինեցինք վերակենդանացումը, քանզի այն հիմնված է բացարձակ մթության վրա»²³:

Պարսիկները իրենց պատմությունների միջոցով ստեղծում են նոր ինքնություն, ըստ Ա. Գիդենսի «Սեփական ինքնության գոյաբանական հարցադրումը պատված է ինքնակենսագրության նուրբ բնությանը, որով անհատը ներկայացնում է ինքն իրեն»²⁴:

Ղուլամ Հոսեյն Սաեդին վտարանդիությունը նույնացնում է պարսկերեն «ավարեգի»՝ շրջմոլիկություն, թափառաշրջիկություն բառի հետ: «Համարյա երկու տարի է, ինչ դարձել եմ փախստական այս վայրում՝ անցկացնելով ամեն երկրորդ գիշերը ընկերներիս տանը: Ոչինչ չի թվում իրական: Փարիզյան շինությունները թատերական զարդարանքների են նմանվում: Ինձ թվում է, ես ապրում եմ փոստային նամակի մեջ: Սարսափում եմ երկու բանից՝ քնելուց և արթնանալուց»²⁵: 1981 թ. Սաեդին ապաստան է գտնում Փարիզում, 1982 թ. վերակազմավորում է «Իրանի գրողների միությունը վտարանդիության մեջ» կառույցը և վերականգնում «Ալեֆրե» պարբերականի հրատարակությունը, ինչպես նաև հիմնում է «Իրանի թատերական միությունը»: 1983թ. հրատարակում է «Փարիզյան եռագրություն» ժողովածուն:

Վտարանդի տարիների գրողի արձակը տանջահար ու անկենդան է, երբեմն նույնիսկ կցկտուր, ոչ նման նրա նախկին տարիների պերճախոս ոճին: 1986 թ. գրում է «Օթելլոն հրաշքների երկրում և հայելի հղկող պատմասացները» երգիծական ողբերգական պիեսը՝ ցույց տալով Շեքսպիրի իսլամականացումը Իրանում:

²³ Baraheni R., *Exilic Blindness: The Unwritten Autobiography of a Dramatist in Paris* Posthumously Dictated to a Friend. -Modern Drama, 46 (1), Spring, 2003, pp.114–115.

²⁴ Giddens A., *Modernity and Self Identity, Self and Society in Late Modern Age*. Stanford: Stanford University Press, 1991, p. 54.

²⁵ Naficy H., *The Making of Exile Cultures: Iranian Television in Los Angeles*, Univ. of Minnesota Press, 1993, p. 11.

Վտարանդիության տարիներին են ծնվում նաև մի շարք ֆիլմերի սցենարներ, այդ թվում՝ «Մուլուս Քորփուսը» իր սիրելի կինովարպետ Դ. Մեհրջոնի ֆիլմի համար²⁶: 2005 թ. «Ավատարը վտարանդիության մեջ» էսսեում գրում է. «Վտարանդիները պետք է բարձրաձայնեն աշխարհին, բոլոր լեզուներով, թե ինչ է տեղի ունեցել իրենց երկրում»²⁷:

«Միջին Արևելքի բոլոր գրողներն օտարներ են՝ ուր էլ որ լինեն, տանը, թե դրսում»²⁸:

Գրողի դիտարկմամբ. «Դեռ համակրանք կա այն գրողների հանդեպ, որոնք ենթարկվել են հետապնդման կամ ազատագրկման, սակայն ոչ ոք չի կռահում, որ այդ տառապանքների պատճառը գրքերն են, որոնք կմնան չհրատարակված կամ, եթե հրատարակվեն, նրանց գինը կլինեն կտտանքները, դատավճռի ահը, և վերջապես, ինչպես նշում է իմ կենսագիրը՝ կոտրված հոգին»²⁹:

Վտարանդիության իր ողիսականի վերջին բաբախյունների մասին այսպես է գրում գրողը. «Ես իմ ժամանակը վատնում էի խմելով: Ամիս առ ամիս ձևանում էի կույր... Մի օր ես այլևս չձևացա կույր: Ես կույր էի: Ես կարիք ունեի մարդկանց, որոնք փողոցում կուղեկցեին ինձ: Նստած էի տանը՝ սպասելով մահվան: Հայրենաբաղձությունը այլ կողմում էր: Կուրացած հուշերն ամենուրեք են: Կար միայն մի ելք. խմել, խմել՝ երևույթները բառերի վերածելու խորհումով: Ես մահացա Փարիզում 1985 թ.: Այստեղ եմ, Պեր Լաշեզում, ճիշտ տասնմեկ շիրիմ Մարսել Պրուստից այն կողմ, որից ոչինչ չեմ ընթերցել, և հեռու Սահել Հեդայաթից: Նա՝ Հեդայաթը, հեռացավ իր երկրից՝ սպանելու համար իրեն մեկ այլ երկրում: «No nos, no algia»: Տան ավարտը: Վտարանդիության ավարտն է»³⁰:

²⁶ Farrokh F., Yavari H., Sa'edi, Gholam- Hosayn. - Encyclopedia Iranica, 19 May, 2016 <http://www.iranicaonline.org/articles/saedi-gholam-hosayn> (մուտքի ամսաթիվ՝ 15.03.2024).

²⁷ Hosayn S. Gh., Avatars in Exile. Trans Pakravan S., Chanteh, Spring: 35, 1993.

²⁸ Baraheni R., Exilic Blindness: The Unwritten Autobiography of a Dramatist in Paris Posthumously Dictated to a Friend. Modern Drama, 46 (1), Spring 2003, p. 115.

²⁹ Ibid, 117.

³⁰ Ibid, 117-118.

Այսպիսով, Փարիզը պարսիկ վտարանդի ստեղծագործողների կենսագրության մեջ դարձավ գրական տեքստ, որը ծնեց նոր տեքստեր, դարձավ տոպոս՝ կենսական տարածություն:

Պարսիկ վտարանդի ստեղծագործողների գրական մտորումներում Փարիզը զրկվում է գեղարվեստականությունից, քաղաքը հանդես է գալիս ներգաղթյալների ցավի և օտարության փորձառության աշխարհագրական վավերագիր:

Յուրաքանչյուր պարսիկ վտարանդի գրող Փարիզի ներսում, անկախ Փարիզից, ստեղծեց իր ֆիզիկական և հոգևոր գոյության ներքին ժամանակագրությունը: Ո՛չ Հեղայթի, և ո՛չ էլ Սաեդիի համար Փարիզը չդարձավ «տոն, որը միշտ քեզ հետ է», այլ մնաց «առանց ճանապարհ լաբիրինթ, ոչ մի տեղ չուղեկցող, կորած փողոցների մթության մեջ»³¹:

XX CENTURY PARIS IN THE LIFE OF AN IRANIAN EXILE WRITER

Lilit Safrastyan³²

The city is a dynamic system that is constantly in motion. As a historical and cultural phenomenon, the city has found its expression in artistic literature. For centuries, writers from around the world carried their native cities within themselves on their paths of exile. They have discovered new cities that have become harbingers of joy and sorrow in their destinies.

The literary image of Paris appeared in American and Russian literature in the 1920s and 1930s. In their works, exiled writers depicted the city's national character, urban environment, lifestyle, as well as the «spirit» of the city. In the literary reflections of Iranian exile writers, Paris loses its artistic quality and emerges as a geographical record of the pain and alienation experienced by immigrants in the diaspora.

³¹ Бунин И., Темные аллеи. Собрание сочинений в 9-ти т. Т. 7. М.: Художественная литература, 1966.

³²Lilit Safrastyan is an Associate Professor at the Chair of Turkic Studies of the Faculty of Oriental Studies at YSU. E-mail: lilit.safrastyan@ysu.am, ORCID 0009-0008-0307-6752.

Keywords: Paris, Cultural Studies, City, Fiction, Iran, Diaspora, Exile, Experience, Alienation

ПАРИЖ XX ВЕКА В ЖИЗНИ ИРАНСКОГО ПИСАТЕЛЯ В ИЗГНАНИИ

Лилит Сафрастян³³

Город – это динамическая система, постоянно находящаяся в движении. Как историко-культурное явление город нашел свое выражение в художественной литературе. На протяжении веков писатели со всего мира, неся свои родные города внутри себя на путях изгнания, открывали новые города, которые становились предвестниками радости и печали в их судьбах.

Литературный образ Парижа появился в американской и русской литературе в 1920–1930-х годах. В своих произведениях писатели изображали национальный характер города, городскую среду, образ жизни, а также «дух» города. В литературных размышлениях персидских писателей в изгнании Париж теряет свою художественную ценность и становится географическим свидетельством боли и отчуждения, испытываемых иммигрантами в диаспоре.

Ключевые слова: Париж, культурология, город, художественная литература, Иран, диаспора, изгнание, опыт, отчуждение.

ՕՂՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Анциферов Н. П., Проблемы урбанизма в русской художественной литературе: опыт построения идеи города Петербурга у Достоевского на основе анализа литературных традиций. М., ИМЛИ РАН, 2009.
2. Беспалова Е. К., Париж глазами эмигрантов. Мировая литература на перекрестье культур и цивилизаций, № 1–2, 2017, с. 17–31.
3. Биск А., Русский Париж 1906-1908 гг. Воспоминания о Серебряном веке. М., 1993.
4. Бунин И., Темные аллеи. Собрание сочинений в 9-ти т. Т. 7. М., Художественная литература, 1966.

³³ Лилит Сафрастян – к.ф.н., доцент кафедры тюркологии факультета востоковедения ЕГУ, эл. почта: lilit.safrastyan@ysu.am, ORCID 0009-0008-0307-6752.

5. Набилкина Л. Н. Образ города в мировой литературе. Теория и практика общественного развития, № 3, 2014, с. 219–222.
6. Щукин В. Г. Поэтика города. Морфология поэтосферы. Альманах теории и истории науки, № 7. 2013, с. 299–336.
7. Baraheni R., Exilic Blindness: The Unwritten Autobiography of a Dramatist in Paris Posthumously Dictated to a Friend. *Modern Drama*, V. 46, Number 1, Spring 2003, pp.113–118.
8. Calvino I., *Invisible Cities*, Boston: Mariner Books, Classics, 1978.
9. Dabashi H., *Corpus Anarchicum: Political Protest, Suicidal Violence and the Making of Posthuman Body*, London: Palgrave Macmillan, 2012, eBook.
10. Farrokh F., Yavari H., Sa'edi, Gholam-Hosayn. *Encyclopedia Iranica*, 19 May, 2016 <http://www.iranicaonline.org/articles/saedi-gholam-hosayn>
11. Giddens A., *Modernity and Self Identity. Self and Society in Late Modern Age*, Stanford: Stanford University Press, 1991.
12. Guppy Sh., *A Girl in Paris: A Persian Encounter with the West*. New York, Tauris Parke Paperbacks, 2008.
13. Katouzian H., *Sadegh Hedayat: The Life and the Legend of an Iranian Writer*. London, New York: I. B. Tauris & Co, 2002.
14. Naficy H., *The Making of Exile Cultures. Iranian Television in Los Angeles*, Univ. of Minnesota Press, 1993.
15. Rahimieh N., *Hedayat's translation of Kafka and the logic of Iranian modernity*. Katouzian H., *Sadegh Hedayat: His Work and His Wondrous World*, New York: Routledge, 2008.
16. Rushdie S., *Imaginary Homelands: Essays and Criticism 1981–1991*. London: Granta Books, 1991.
17. Hosayn S. G., *Avatars in Exile*, trans Pakravan S., Chanteh, 35, Spring 1993.